

THESES XL.

*De professione processionis etiam ex Filio inserta
in symbolum fidei.*

* Ius est nativum ac perpetuum infallibili magisterio ecclesiastico
* doctrinam catholicam formulis ac symbolis fidei proponendi; quare non
* minus ex ipsa rei natura quam ex historia evidens est, in Ephesino
* sequentibusque Concilii symbola heretica quidem proscripta, et etiam
* votita fuisse privata quae publicis substituenda producerentur; sed
* absurdum est Marii Eugenici eiusque sectatorum contentio, qua propter
* insertam in symbolo particulam *Filioque* Latinos, etiam supposita
* huius professionis veritate, violatorum canonum et corrupti symboli
* fidei reos esse volunt. *

Antequam in Conc. Florentino veniretur ad disputacionem de veritate processionis ex Patre Filioque, primis sessionibus omnino quatuordecim (a II.ad XV.) Ferrariae celebratis Graeci pertinacissime contendebant, nefas fuisse in symbolo addere particulam *Filioque*, quidquid sit de dogmate ipso, adeoque etiamsi verum esset et revelatum, quod illis verbis edicitur. Bessarion quidem prudenter sua debat suis Graecis, ut secundum ordinem quem res ipsae postulabant, primum ageretur de veritate doctrinae, utrum vere Spiritus Sanctus procedat ex Patre et Filio. Namque, aiebat, « ostensa falsitate dogmatis, quaestio de illo non addendo non amplius habebit locum. » Si autem ordine inverso contenderetur, etiam supposita veritate additionem in symbolo illicitam esse: « ostendi, inquit, infirmitatem propositionis, quodque ridiculum sit existimare, non licere veritatem symbolo addere. » (Bessar. de process. Spiritus Sancti p. 185. 187). Illi nihilominus in suo consilio semel suscepto persistierunt; et quod sane in re tam manifesta aliter fieri non potuit, ita vietii sunt teste eodem Bessarione (ib. p. 207), « ut non habentes quod responderent, obmutuerint; quid enim aliquis contra tantam veritatem impudens responderet? »

Argumentum unicum, quo Graeci sibi initio persuaserant rem tam incredibilem evinci posse, erat decretum Concilii Ephesini Act. VI. Charisius presbyter symbolum

Theodori Mopsuesteni, quo manifestissime haeresim Nestorianam continentे fautores Nestorii utebantur, et cui Quartodecimanos Lydiae subscribere iussarent, detulit ad Patres Ephesinos, ut ab eis damnaretur (cf. supra p. 560 sqq.). Patres cum audissent « impiorum dogmatum expositionem in symboli formam redactam », ut eam appellavit Petrus notariorū primicerius, hanc tulere sententiam. « Definita sancta synodus, aliam fidem (*έπειτα πίστιν*) nemini licere proferre aut conscribere aut componere praeter definitam a ss. Patribus, qui in Nicaea cum Spiritu Sancto congregati fuerunt. Qui vero ausi fuerint aut componere fidem aliam aut proferre aut offerre converti violentibus ad agnitionem veritatis... hos quidem, si sunt Episcopi aut Clerici, alienos esse Episcopos ab episcopatu, Clericos a clericatu decrevit; si vero laici fuerint, anathemati subiici. Simili etiam modo, si qui inventi fuerint vel Episcopi vel Clerici vel laici sentire sive docere ea, quae continentur in oblate expositione a Charisio presbytero de unigeniti Filii Dei incarnatione, sive sclerata et perversa Nestorii dogmata quae et subnexa sunt, subiaceant sententiae sanctae huius et universalis synodi; ut videlicet Episcopus quidem removatur ab episcopatu et sit depositus; Clericus vero similiter exicdat a clericatu; si vero laicus sit, et ipse anathematizetur, sicut superius dictum est. Mansi T. IV. p. 1362.

Si Photianis credimus, Patres Ephesini ipsa verba symboli Nicaeni ita consecrassent et immutabiliter fixissent, ut Ecclesiae ipsi ius abrogassent vel easdem veritates explicatius in symbolo proponendi, vel veritates alias quantumvis revelatas inserendi eidem fidei professioni. Examini nemus rem hanc incredibilem primum theologice, deinde historicę.

1° Si theologice et in se res spectetur, a) quoad determinationem symboli seu solemnis formulae que fides catholicę exprimatur, aliqua sunt iuris divini incommutabiles, alia subiacta dispositioni Ecclesiae. Iuris divini est, ut symbolo *fidei credendae* nihil inseratur, quod sit contra ut praeter fidem revelatam. Ecclesia veritates fidei non

ipsa facit, sed eas a Deo revelatas infallibiliter custodit, explicat, in suo vero sensu contra multiples errorum formas definit, et ut revelatas fidibus proponit; unde si symbolo, quod proponatur tamquam complexus aliquis *veritatem revelatarum et fide divina profitendarum*, insererentur *crederdae* non solum propositions contra fidem adeoque haereticæ, sed etiam praeter fidem h. e. quae in revelatione non continentur, hoc ipso fides violaretur.

b) In ipso illo munere custodiae, explicationis et strictioris definitionis veritatum fidei continetur ius et pro rei necessitate ac opportunitate officium Ecclesiae condendi symbola fidei; h. e. determinandi, quenam ex veritatisbus revelatis et qua verborum forma in oppositione directa adversus errores ingruentes comprehendendae et explicitè profitendae sint in huiusmodi tesseris professionis catholicae. Hoc ius et officium est intestinum divino et per assistentiam Spiritus veritatis infallibili magisterio. Non ergo minus Ecclesiae competit posteriori quam priori aetate, idque ex ipsa rei de qua agitur natura; non ex dispositione aliqua aut lege mutabili, sed ex divina et essentiali proprietate ac nativa constitutione ipsius Ecclesiae. Repugnat ergo naturae ac indoli magisterii divinitus instituti, ut decreto, quo vetitum est « aliam fidem proferre », Ecclesia sibi ipsi ius abrogaverit veritates revelatas, etiam quasi haec tenus in symbolo explicitè non continentur, pro rerum et oppositorum errorum indole aut symbolo distincto proponendis fidibus aut inserendi in formula praexistente. Decretum itaque prohibens « aliam fidem proferre », necessario intelligendum est vel ut decretum fidei proscribens symbola aliena a professione catholica, vel ita ut ius determinandi formulam solemnis professionis fidei declaretur non singulis, sed ipsi dumtaxat universalis et supremo in Ecclesia magisterio competere.

Utrumque hoc ius violatum erat a Theodoro, in cuius damnatione decretum hoc editum est; illud enim symbolum et contrarium erat fidei divinae, et hoc ipso etiam citra et contra auctoritatem Ecclesiae tum primo conditum tum deinceps a presbyteris Nestorianis oblatum iis, qui ab haec-

resi Quartodecimanorum converti volebant. Prius illud, ut proscriberentur scilicet symbola haeretica, erat certe in directa intentione Concilii; ad symbolum enim Nestoriana haeresi infectum immediate respiciebat condemnatio, et proinde cautio ac poenarum communatio pertinebat ad symbola isti gemina, quae essent *contrarie* praeter fidem Nicenam. Quod vero apostata Theophanes Prokopowicz hanc Catholicorum interpretationem ridiculam esse dicit, profecto ipsum ridendum est. Ait enim, *contraria fidei inserere symbolo, non potuisse prohiberi a Concilio*, quia id iam antea et ex sessa erat illicitum; et quia Ecclesia pro Catholicis statuit suos canones, haereticis vero non magis quam Mohametanis leges ferre potest. Haec si sensit Theophanes, oportuit ei « ridiculos » videri omnes canones fidei; in iis enim semper non minus haereses et haereticci qui sunt vel fuerunt, condemnantur, quam anathematis ac poenarum intentione in futurum praeceaventur: « si quis dixerit (hanc illamve haeresim), anathema sit. » Quod deinde addit Theophanes, Episcopis et Clericis corruptibus symbolum intentari tantummodo poenam *depositionis* adeoque eos manere membra Ecclesiae (1), potuisset legere iisdem verbis ibi in uno contextu eandem

(1) Ita disserit Photianus. « Verba ipsius sanctionis (Ephesinae) prohibent, ne proferatur fides alia; alia, inquam, non contraria. Et ridiculum esset canonom figere, ne quid contrarium Nicenae fidei proferret, quasi haec tenus hoc ignorabat, aut quasi antea licuit etiam contrarium proferre, sed abhinc iam non liber amplius. Quibus vero additio illa, et illa symboli immutatio prohibetur? haereticisne? minime sed orthodoxis Episcopis, Clericis, laicis. Ad haereticos canonom cadere, et illis leges ferre Ecclesia non solet, non debet, non potest. Num poterimus melius nugari, quam si coacta synoda praescribanus Mahometanis, quid facere, quid non facere debeant (probat hoc sane novum ins canonicum ex 1. Cor. V. 12)... Maxime vero id ipsum ostendunt poenae, quae transgressoribus sanctionis ibidem irregantur. Nam laicis quidem intentatur anathema, Episcopis vero et clericis admittitur tantum honor suus. Itane si Episcopas symbolo inserat haeresim, episcopali dumtaxat officio spoliabitur, et erit tamen membrum Ecclesiae? quis hoc dicat, quis credat? Ergo patet, mentem sanctionis esse, ne verum etiam addatur symbolo. » Theophani Prokopowicz Archiep. Novogrod. Tractatus de processione Spiritus S. c. 19. §. 321.

depositionem statutam sectatoribus haeresis Nestorianae. Imo in ipsa sententia contra haeresiarcham Nestorium s. synodus expressit solum remotionem ab Episcopatu et a toto collegio sacerdotali (ἀλλοτριον εἰναι του τε ἐπισκοπικου ἀξιωματος και πνυτος αὐλλογου ιερατικου); et in sententia de-nuntiatione ad Clerum et populum CP. simpliciter aiunt Patres Concilii: « amotus est a sacerdotio Nestorius » (πεπαυται της ιερωσυνης) Mansi ib. p. 1295. 1303. Nimis pro in-dole talis causee in sententia depositionis continuebatur etiam expulsio a communione fidelium, ut alii exemplis pluri-bus facile ostendi posset, et Ephesi a legatis s. Sedis prae-sertim ab Arcadio Episcopo in sua « interpretatione depositionis » diserte declaratum est (Mansi ib. p. 1298).

Maneat itaque quod diximus, Patres Ephesinos primo loco intendisse praecavere corruptionem symboli Nicae-ni. In hoc tamen ipso velut medium ad finem includeba-tur alterum, quod indicavimus. Prohibita nempe est sin-gulis sive Episcopis sive aliis Clericis vel laicis conser-vatio symbolorum pro usu publico, quatenus haec res spe-ctabat ad integratatem fidei a periculo perversionis tue-nandam. Hinc secluso tali periculo Concilium sine ulla ani-madversione ratum habuit symbolum, quod velut Nicae-num ad suam orthodoxiam attestandam Charisius pro se obtulit, licet verbis non plene responderet sive Nicaeae sive Constantinopolitanae formulae (1) (Hard. T. I. p. 1515).

2°. Quae diximus, non minus evidenter sunt ex historia symbolorum.

a) Iux doctoratus authenticis insito Ecclesiae synodus ipsa Nicaena symbolum fidei catholicae constituit in direc-ta oppositione contra haeresim Arianam. Sic ut Photiani contendunt fixam esse symboli formam, ut ne Ecclesiae quidem fas sit verbis aliis fidem veram profiteri; ita Aria-ni ex pari sophismate conquerebantur, quod PP. Nicaeni formulis aliis quam in sacra Scriptura consignatis fidem

(1) In articulo de Spiritu Sancto Charisius habet: « in Spiritum ve-ritatis, Paracletum, Patri et Filio consubstantiale », quas hisce verbis nec in Nicaeno nec in Constantinopolitano existant.

definivissent (1). SS. Patres vero constanter hoc ius et officium Ecclesiae asseruerunt, ut fidem revelatam tesserae directe oppositis adversus errores exortientes declararet et definit. Vide Athanas. de decret. Nicaen. n. 18-21. 32.

In Concilio II. plura inserta sunt symbolo Nicaeno nomi-natum de Spiritu Sancto adversus Pneumatomachos (supra p. 556). Num ideo quisquam dicet, Patres Constantinopolitanos contra ius et fas « aliam fidem » edidisse? Immo semper dictum est, fidem Nicaenam a synodo II. explicata et strictius adversus novos errores definitam fuisse, et symbolum ita auctum habitum ab universa Ecclesia in eodem gradu infallibilis auctoritatis, qua ipsum Nicaenum sanctum erat.

Hic autem advertatur, symbolum quod PP. Ephesini retinendum esse sanciverunt et cui opposuerunt symbola alia proscripta, non esse Constantinopolitanum sed omnino Nieacenum: « nemini licere aliam fidem proferre praeter definitam a ss. Patribus, qui in Nicaea cum Spiritu S. con-gregati sunt. » Hinc si symbolum, de quo Ephesi sermo erat, non solum tamquam norma positiva rectae fidei iterum inculcatum fuisset, ut nos dicimus; sed materialiter spectatum tamquam unica legitima formula fuisset sanctum, ut Macarius aliquique Photiani persuadere comantur; in hac inquam hypothesi ex decreto Ephesino iam formula sola legitime usurpanda foret Nicaena, Constantinopolitana autem saltem ab us publico fuisset exclusa et proscripta; nec proinde in symbolo aliud e. g. de Spiritu Sancto pro-fitteri licet nisi hoc unum: « credimus in Spiritum Sanctum », ut est in Nicaeno. Atqui haec et per se et ex historia symbolorum prorsus absurdaria sunt. Absurda ergo est hypothesis Photianorum de sensu decreti Ephesini.

(1) Merito indignatur Bessarion contra stultitiam Marci Ephesii, qui ex Scripturis probare combatur, nefas esse symbolo quidquam ad-dere, licet additio verum ac revelatum dogma esset. Si omnis additione, inquit Bessarion, in Scripturis iam prohibita est, « sub anathemate erunt PP. secundae synodi, qui tot additionibus et demptionibus sym-bolum primae immutarent, sub anathemate PP. primae synodi, qui sym-bolum quod erat ante primam synodum, in plurimis mutaverunt ». De process. Spiritus Sancti p. 187. 189.

In Conciliis subsequentibus IV. V. VI. VII. recitatis non modo symbolis Niceno et Constantinopolitano sed aliis etiam Conciliorum omnium antecedentium sanctionibus aduersus novos errores Nestorianorum, Eutychianorum, Monothelitarum, Iconoclastarum, et adoptatis epistolis Cyrilli, Leonis, Agathonis etc., tum demum in relatione ad has omnes praecedentes definitiones fidei verbis fere iisdem, quibus Ephesini Patres usi erant, subiungitur: « definitiv sancta et universalis synodus (Chalcedonensis, Constantinopolitana II. III.), aliam fidem nemini licere proferre aut conscribere aut compонere aut sentire aut alias docere. Eos autem qui ausi fuerint compонere fidem aliam... aut tradere aliud symbolum converti volentibus ad cognitionem veritatis, hos si Episcopi fuerint aut Clerici, Episcopos alienos esse ab episcopatu, Clericos a clericatu, si vero monachi aut laici fuerint, anathematizari eos » Hard. T. II. p. 455.; T. III. p. 202. 1402; T. IV. p. 454. 455. Concilia itaque nomine *fidei* non solum comprehendunt formulam symboli Nicaei aut Constantinopolitani sed omnes fidei definitions. Quare dum definunt, ut nemo *aliam fidem* audeat compонere vel sentire, non possunt intelligi sensu Photiano, ac si Ecclesiae ipsi ius abrogarent fidem veram aliis verbis concipiendi et declarandi; hoc enim sensu prohiberetur Ecclesia non solum novum symbolum, sed etiam novas definitions veritatis aduersus novos errores edere, quod evidenter absurdum est et implicant omnia Concilia in manifestam contradictionem, dum singula hoc sensu *aliam fidem* et conscripsissent et conscribi prohibuerint. Certissime igitur sicut Conciliorum subsequentium ita et Ephesini definitio in omnibus identica, « ut nemo *aliam fidem* audeat conscribere », nihil omnino pertinet ad prohibendam explicationem fidei sive in symbolo ipso sive extra symbolum, quae fiat ab ipso authenticio magisterio Ecclesiae; sed tum ex ipsa natura Ecclesiae et symbolorum scopo tum ex manifestis contextibus Conciliorum in illa definitione, quatenus *dogmatica* est et immutabilis, primum ac directe proscribunt doctrinae haereticae; altero deinde loco est coercitio abusus proponendi symbola fidei arbitrio

singulorum sive Episcoporum sive aliorum neglectis ac praetermissis formulis solemniter ab Ecclesia sanctis attaque in usum universalem adoptatis. Vide in Conc. Florentino Card. Iuliani demonstrationem (Hard. IX. p. 138. sq.).

b) Hoc quo diximus, non autem Photiano sensu decretam esse aut decerni potuisse immutabilitatem symboli, plenissime confirmatur et illustratur ex aliis monumentis.

Eutyches in Conciliabulo Ephesino (latrocinali) sub Diocesro decretum Concilii III omnino sensu interpretatus est Photiano, permanere se aiebat in professione Nicaena, et sicut demere ita nec addere ei quidquam licere. « Hanc fidem et memorata hic (Ephesi) anterior sancta et universalis synodus confirmavit, cuius praesul fuit Cyrus... et definitionem protulit, eum qui praeter istam addiderit aliquid aut minuerit (al. adinvenerit, graeca versio: τὸν παρὰ ταῦτην προστίθεντα τι ή ἐπινοούντα) aut docuerit, damnationibus que tune scriptae sunt, subiacere. » Eudem sensum in Chalcedonensi Concilio defenderunt Dioscorus et eius Episcopi Aegypti: « nemo suscepit additionem, nemo diminutionem; quae in Nicaea constituta sunt, tenant. » At reclamarunt Episcopi catholici. « Mentitus est, non est definitus talis, non est regula », aiebat Eusebius Dorylaei. Hoc explicit Diogenes Cyzici. « Dolose proposuit synodus ss. Patrum; accepit enim additamenta propter perversum intellectum Apollinaris et Valentini et Macedonii et qui eis similes sunt » (Mansi VI. p. 631. sq.). Haec Dioscori appellatio ad decretum Ephesinum structa erat contra epistolam dogmaticam s. Leonis, in qua aiebant propositum esse novum symbolum.

Hinc Concilium ipsum Chalcedonense in sua allocutione ad Marcianum imperatorem declaravit sensum illius decreti Ephesini. Primum indicant Patres querelas adversarii, qui epistolam Leonis accusat « asserens, quod non licet cuiquam exponere fidem praeter Patres, qui apud Nicaeam concorditer convenerunt ». (1). Respondent vero, professionem Nicaenam ex lege Ecclesiae esse utique ha-

(1) Ως οὐκ εἶναι λέγουν, ἔχειν τινα πάτερνος παρὰ τὴν ἣν Νίκαιαν των πατέρων γνωσθεῖσαν.

bendam & velut principali loco, & hancque tradi catechumenis. Porro, aiunt, si haeretici suis innovationibus non turbarent pietatis semitam, & deceret Ecclesiae filios nihil amplius excogitare, quam symbolo constat esse declaratum. Contra novos autem haereticorum errores, & necesse nobis est commenta quoque eorum devia salutaribus adiectiōibus (al. oppositionibus) refutare, non ut novum ad pietatem, quasi fidei desit (al. quod fidei desit), semper aliquid exquirentes, sed ut contra ea que ab illis innovata sunt, excoquantes quae salubria iudicantur & (1). Ostendunt deinde explicationes veritatis adversus novos errores insertas esse in ipsum symbolum, Conciliorum definitionibus et ss. Patrum declarationibus vindicatas. Huiusmodi vero explicationes numquam absolute conclusae sunt ita, ut novis haeresibus a magistra Ecclesiae non possint novae opponi definitiones ac fidei professiones. Si quis autem censem, hucusque consistere debere eos qui fidem pro facultate defendere cipiunt, maxime quidem hoc praeceptum haereticis promulgare debebit, illos ab impugnatione removens, non avertens a protectione pastores. *Omnis enim lex iniustos a delictis cohabet, non iudices a potestate disiungit* (2). Alias autem doceantur indociles, quia et nunc licet ut ambiguitate quaestione exorta, Patrum interpretationibus nostram confessionem coaptamus & (3) (Mansi VII. p. 455 sqq.).

Verbis ipsis quibus in Concilio Florentino et a catholice theologis lex Ephesina explicatur, iam praevenerat Cyrilli in sede episcopali successor saeculo VI. Eulogius Alexandrinus, verbis inquam ab ipso Photio in sua Bibliotheca nobis conservatis. Calumniam quam Chaledone Diocorii sectatores inferebant contra epistolam Leonis, eandem Monophysitae postea repeatabant contra ipsam syno-

(1) Αναγκη και δικαιος ταις αδυον ινονοις ἀντιτάσσει τους θεογονους, ούδη δε τι λέπονται πεισται κακονοργουντας δει προς οὐετεῖν, ἀλλ' οὐ τους πειστας κακονοργουντας ιπουούντας τα προσφορα.

(2) Hicce veribus plenissima decreti Ephesini declaratio continetur.

(3) Πλας γαρ νομος ταις πονηροις ἐπιχρεωμει την φύσειν, οδ τους κριτας ἀπειρει τη βέσσιας ἀλλος τι μακλυνετων, ού και νον βέσσιν, ὄμοιοθεσιας ευσιτης, τας του πατερων ἐργησιας την ἡμετεραν ἴπισυναπτεν ἀμολογηται.

dum Chalcedonensem, & quod definitionem exposuerit (synodus), tale facinus a prima synodo Ephesi habita omnino prohibitum fuisse. Videbant Monophysitae non minus quam Catholicoi, Concilium Chalcedonense (sicut postea factum esse ostendimus ab aliis synodis) suas definitiones posuisse, ut explicationes symboli et paris cum symbolo autoritatis. Hinc Eulogius non respondet adversariorum obiectio- ni ex Ephesino decreto petita, quod Photiani dicunt, Patres Chalcedonenses nihil mutasse in symbolo, sed imo denuo eius immutabilitatem decrevisse; verum totam defensionem contra calumniam Monophysitarum constituit in explicando genuino sensu decreti Ephesini, additiones nimivm *contrarias fidei Nicaenae* fuisse proscriptas, minime vero eidem fidei congruentes, quas et rerum natura et perpetua Ecclesiae traditio ac consuetudo semper licitas esse demonstrat; hoc nisi ita esset, Ephesini Patres et synodus oecumenicam II et seipso damnassent, quippe qui et ipsi novas symbolo profitendo addiderunt definitiones. Si secundum istorum delirium synodus (Ephesina) aliam definitio- nem omnino producere vetus, haec ante alios contra se ipsam tulit condemnationis sententiam. Nam hoc ipsum decretum condens (de immutabilitate symboli) definit, quod nulla ante ipsam definiverat (h. e. ipsum iam decretum in se involveret contradictionem). Insuper eius definitio est *unio secundum hypostasim*, quam antiquiores synodi non definiverant. Certe secundum ea, quae isti delirant, condemnat synodum centum quinquaginta ss. Patrum Constantiopolitum habitam (oecumenicam II); haec enim Pneumatichum proscribens, definitioni Nicaenae doctrinam de divinitate Spiritus Sancti congrua additione coaptavit. Si autem Concilium antecedentia propter suas additiones repre- hensioni obnoxia non sunt, neque subsequentiā in causis similibus dissimiliter poterunt condemnari. Ita stultitia omnia commiscerat ac pervertit. Ephesina namque synodus fidem aliam, cuius dogmata sint contraria synodo Nicaenae, omnino exponi vetus; sincerorum vero in illa (Nicaena synodo) servatorum dogmatum expositionem quae tempus pos- stulet, et ipsamet (synodus) addidit, et rerum magistra na-

tura et Ecclesiae traditio hoc semper adamare dignoscitur » (1). Eulog. in Photii Bibl. cod. 230. (Migne, T. CIII. p. 1049). His simillima habet s. Maximus aduersus Monophysitas calumniatores synodi Chalcedonensis « oī additas definitioni Nicaenae voces » (Migne, T. XCI. p. 258.259).

« Imo vero diu ante Photiana tempora videmus cum proclamatione definitionum immutabilium in Ephesino et sequentibus Concilii sanctitarum, simul coniungi explicationem symboli Constantinopolitanus per additam particulam *Filioque*. Adeo certum erat ac ratum, huiusmodi coaptationem nostrae confessionis cum interpretationibus Patrum, ut ait Concilium Chalcedonense, non esse additionem aut subtractionem, quae in Conciliis aduersus haereticos proscripta est.

« Concilium generale » Angliae Hedefeldense anno 680 celebratum sub Archiepiscopo Theodoro (natione graeco) professionem fidei edidit, in qua praeter alia haec leguntur. « Suscipimus sanctas et universales quinque synodos beatorum et Deo acceptabilium Patronum (enumerantur singulæ)... et synodus quae facta est in urbe Roma tempore Martini papæ beatissimi... Suscipimus et glorificamus D. N. Iesum Christum sicut isti glorificaverunt, *nihil addentes vel substrahentes...* glorificantes Deum Patrem sine initio, et Filium eius unigenitum ex Patre generatum ante saecula, et Spiritum Sanctum procedentem ex Patre et Filiō inenarrabiliter, sicut prædicaverunt hi quos memoravimus supra, sancti Apostoli et prophetæ et doctores; et nos

(1) Ναι ὅη καὶ την ἐν Κονσταντινουπόλει τον ρύμον πατέρων, ἐξ ὧν αὐτοὶ ληροῦσι, παραχρηστεῖς τον πνευματομάχον γαρ αὕτη καθίλουσσα, το κατὰ την Νικαιαν ἐκρινθεῖσα δρόη την περὶ τού ἄγιου πνευματος θεολογίαν προδίκας συνεργοῦ... καὶ γαρ η ἐρέσιο συνόδος, πιστὸν μὲν ἔτερον, ηδὲ ἔναντι τα δογματα προς την ἐν Νικαια καθεστησαν συνόδον, παντὸς ἀπτιθεσιαν διεκπελούσιν ἀκριβῶς δε τον ἐν αὐτῃ ποζμημον (ἐκθετεν vel πιστην), ἀπερ ἡ κυριος ἀπότιτο, προτίθενται αὐτης τε γεγονον ἔργον, καὶ των πραγμάτων ἡ φυσι διδασκαλίας καὶ της ἑκάλητης ὥραται τοιου στεργούσαν παντος ἡ παραδοσις.

Cœcus sit qui non videat, quando de auctoritate agitur, qua legitime fiant additiones, tam catholicos quam haereticos in eodem censu habuisse additiones in symbolo et alias definitiones fidei.

omnes subscribimus, qui cum Theodoro Archiepiscopo fidem catholicam exposuimus » Mansi XI. p. 176.

Data opera s. Paulinus Aquileiensis in Concilio Foroiuliensi anni 796 declarat sensum decreti Ephesini, nomine scilicet « additionis et diminutionis, » quae proscripta sit, nequaquam intelligi insertam etiam in ipsum symbolum ulteriore explicationem fidei Nicaenae, sed proscribi tantummodo ipsius fidei perversionem. Secundum hanc declarationem Paulini prolixa ibi disputatio probatam, ab eadem synodo non solum adoptatum est symbolum cum particula *Filioque*, ut iam pridem in regnis Caroli M. in quibus Aquileiensis provincia comprehendebatur, recitari consueverat; sed etiam prolixior ibi adiungitur fidei ciudem expositus, quae cum professione bis repetita processionis a *Patre et Filio* iubetur integra memoria retineri. Incredibili impudentia Adamus Zoernikaw (Czernikow), Theophanes Prokopowicz, Macarius Bulgakow audent s. Paulinum hocque eius Concilium truncatis textibus citare, ut demonstrent Patres Foroiulienses ex decreto Ephesino absolute prohibitam declarassem insertionem particulae *Filioque* in symbolum fidei. Quare operae pretium erit contextum ipsum paulo diligentius inspexisse.

Paulinus cum sua synodo solam tractat *quaestionem dogmaticam*, quatenus decreto Ephesino absolute proscribatur « alia fidei expositi », atque hoc sensu non explicationem fidei veram prohibitam esse ait, quod postea schismatiici in Concilio etiam Florentino et nunc Macarius aliquique praefracte contendunt; sed decretum intelligi debere de expositione contraria fidei catholicae. Partem vero *disciplinarem*, quam post decennium Leo III simul cum parte dogmatica respexit, Paulinus non attingit; sed sicut alii Episcopi et theologi Carolo M. familiares ita etiam Foroiulienses obsecundabant regis desiderio, qui recitationem symboli cum explicatione *Filioque* purgebat. Difficultatibus autem Romanorum, quae disciplinares erant et non dogmaticae, Foroiulienses sicut generatim familiares Caroli respondebant solum ex parte dogmatica, in qua re vera omnes Catholici consentiebant, per se nempe et absor-

lute nec Ephesino nec illo alio decreto insertionem veritatis fidei esse aut posse esse vetitam. Unde eorum declarationes non valent quidem contra usum disciplinarem Ecclesiae Romanae tum temporis contrarium, ut postea Leo Pontifex explicuit; at continent egregiam expositionem decreti Ephesini contra posteriores absurdas interpretationes Photianorum.

Primum Paulinus indicat oppositionem adversariorum, qui appellantes ad decretum Ephesinum dixerint non licere aliam fidem h. e. alind symbolum componere, atque idcirco non esse admittendum insertionem particulae *Filioque*. Respondet vero, *aliam fidem intelligi fidem contrariam veritati*, cuiusmodi erat Nestorii et Eutychetis, non autem *explicationem veritatis*. Hoc probat ex insertionibus factis in symbolo a PP. Constantopolitanis Concilii. Unde infert, eodem iure a posterioribus additam esse explicitam professionem processionis Spiritus Sancti a Patre et Filio.

« De mysterio sanctae et mirabilis Trinitatis planiore me reprobuisse profiteor sermone dicturum... Propter variis videlicet haereticorum errores, diversasque quorundam *simplicium suspiciones*, non alteram componere vel docere fidem consentio, sed eam quam a ss. Patribus traditam omnia sinceriter saecula suscepserunt. Scio namque quibusdam in synodalibus foliis (Ephesini et Chalcedonensibus) esse sancitum, ad refellendas siquidem novas et multiplices haereses, praessertim propter fraudulentem fictamque Nestorii vel Eutychis falsidicorum pestilentiumque virorum non fidem dicam sed potius perfidiam (1), non licere cuiquam alterius fidei symbolum docere vel componere. Sed absit a nobis *proculque sit ab omni corde fidei alterum*

(1) Symbolum intelligit Nestorianum a Charisio delatum et damnatum Ephesi et in sequentibus Concilii, contra quod decretum de non componenda alia fide directe opponitur. Macarius (Introduction à la Théologie orthodoxe p. 582) haec caute supprimit; et quod Paulinus dicit *alterius fidei symbolum ipse vertit unum autre symbole de foi*. Mox iterum explicat Paulinus, illud esse *alind vel aliter compositum symbolum*, quod procul debet absesse *ab omni corde fidei*. An forte schismatici veritates fidei revelatas non solum a formula symboli, sed etiam *ab omni corde fidei* procul esse inbent?

vel aliter quam illi instituerunt, *symbolum vel fidem compонere vel docere*; sed *iuxta corum sensum ea fortasse, quae propter brevitatē compendium minus quam deceat a simplicibus intelliguntur, exponendum decrevimus tradere*, ac memoria mandavimus eam (fidei expositionem) ipsumque textum symboli retinere, quatenus iuxta Apostolum idoneus sit homo Dei, ad omne opus bonum paratus.... *Enimvero non est in argumēto fidei addere vel minuere ea, quae a ss. PP. bene salubriterque sunt promulgata* (1), secundum

(1) Hie Macarius et suum Theophanem Prokopowicz et se ipsum superavit fide vere graces. Theophanes textum ipsum latinum describens, satis habuit eum in unico loco ad suum scopum mutare. Paulinus nempe dicit, se mandasset ut tum exposito fidei amplior tum textus symboli memoria retineatur, quae duo documenta huic orationi ibi subiuncta sunt, ambo cum declarations explica processonis a *Patre Filioque*; hecque ipsum mandatum repetit in fine orationis, et post descriptionem formulam symboli et expositionis iterum incusat: « hanc catholicae fidei sincerissimam puritatem volumus omnes Dei sacerdotes omnesque gradus Ecclesiae... distincte et sensatim discenderi memoriam retinere »; quod si non praestiterint, in proximo Concilio (inquit) « difficile vos vitare ecclesiasticas ferulas existimat. » Theophanes vero locum mutavit ita: « ea fortasse quae propter brevitatē compendium minus quam deceat a simplicibus vel indoctis intelliguntur, exponendum decrevimus tradere, ac memoria mandavimus, eam ipsumque textum symboli retinere. » Sensus, qui iam nullus est, Theophanes pro suo lubitu affigit: « vides, inquit, ut cavit symbolo ab omni additione, et expositione quidem symboli non prohibet, textum tamen eius retinendum esse docet » (Theophanes Tract. de Sp. S. p. 21). At Paulinus dicit, textum symboli una cum ampliori fidei expositione esse memoriam retinendum; sed, ut utramque formulam ibi describit, cum professione processonis a *Patre Filioque*. Sequentia, ubi Paulinus ait prohibitam additionem vel diminutionem consistere in compositione *perversi dogmati*, nullatenus vero vetitum esse promulgata a Patribus (ipsum nempe symbolum) vera explicatione supplere, Theophanes noster fidelier recitat; sed confusus suos lectores verba Paulini non intellecturos, fronte imperterrata pronuntiat, haec dixisse Paulinus contra additamentum *Filioque*; « occurrebat igitur eorum audacia, qui etiam symbolo eam (expositionem) inserere non verebantur ». Atqui evidens est, haec a Paulino dicta esse ad defensionem insertionis, ut ea in regnis Caroli iam obtinuerat, adversus contradictores; evidens, inquam, est ex ipsis verbis, et ex sequenti probatione, qua comparat insertiones in symbolo Nicaeno factas a PP. Concilii II. At hanc comparationem Theophanes silentio premit. Et quid faciet dissertae, quae subiungitur, defensioni pro additione particulae *Filioque*, et quid ipsi

eorum sensum recte sentire, et exponendum eorum subtile supplore ingenium; sed addere vel minuere est subdole contra sacrosanctum eorum sensum, aliter quam illi, calida tergiversatione sentire, et confuso stilo perversum dogma componere, ac per hoc impio ore potius iactanter garris quam docere praesumere.

Hactenus dixit, quid non sit et quid sit aliam fidem componere vel docere. Sequitur probatio ex comparatione symboli Constantopolitanus, quod licet per explicationes

hic insertioni tum in formula symboli, ut eam Paulinus tradidit memoria retinendam, tum in ampliori expositione fidei? Facile apostata Theophanes expedit, praefracte suis affirmans: haec omnia esse spuria, et a Latinis interpolata! Quo argumento, qua editione, quo codice adiutus tam incredibilia asserit? Nullum habet codicem, nullam editionem, nullum testem; sed argumentum hoc unum et solum: quia Paulinus paulo ante dixerat, non licere *symbolum alterius fidei* compondere. Sed nomine simul longa disputatione demonstraverat, *symbolum alterius fidei* esse duxtaxit illud, quod continet *perversum dogma*? Evidentia quidem haec sunt in contextu Paulini, sed Photianis studiose oculanda.

Macarius l. c., ut dixi, magistrum Theophanem longe superat. Prae-
cis tricis molestis levi manu totum negotium componit. Cum non tex-
tum latinum Paulini preferat, sed suam adornet versionem, truncando
et mutando transvertit omnia in sensum contrarium, qua in re iam
alibi Macarius mirati sumus artificem insignem. Quisque videt substantiam
totius sententiae Paulini reperiri in illa periodo, ubi explicat, quid
non sit et quid sit *additio vel diminutio*, quae prohibita est ab Ephesino
ceteris Concilii. « Enimvero non est in arguento fidei addere vel
minuere ea, quae a ss. PP. sunt promulgata, secundum eorum sensum
recte sentire, et exponendum eorum subtile supplore ingenium (expo-
nere explicite quae ipsi subtili suo ingenio intelligebant implicita);
sed addere vel minuere est subdole... perversum dogma componere. »
Iam Macarius non per paraphrasim, ut quandoque fit ab impostoribus,
sed omnino ut versionem verbalem totum istum locum ita reddit: « car-
ajonier ou retrancher quoi que ce soit à ce que les ss. Pères ont légé-
pièusement (intellige in *symbolo*, ut apud Macarium immediate ante
legitur), est un act incompatible avec la foi. » Habet Paulinum Maca-
riannum! Primum, nempe incisum « enimvero non est in arguento fidei
addere vel minuere ea, quae a ss. PP. sunt promulgata, » ex contextu
avulsum suo modo vertit, reliquis omnibus eiusdem periodi ingeniose
suppressis. Hisce artibus probata est thesis Macarii: « ainsi dans le
Concile d'Italie (sic) Paulin patriarche d'Aquilée rejeta positivement
cette addition » (*Filioque*), et sane absurdâ quelibet alia non minus
expedit probari possent.

auctum non tamen habet *fidem aliam* quam Nicaenum, cuius fidem ipsi PP. Constantopolitanus ubique voluerunt inviolatam perenniter permanere. « Plurimorum etenim catholicorum virorum, Ecclesiarumque Dei cultorum sacrae fidei compositum venerabile legimus opus (symbolum), aliis quidem verbis dissimilique calamo resonante, sed eundem sensum eundemque *ingenii intellectum* concorditer inviolatae fidei uno assertiois redolere probantur documento. Nam si recensetur Nicaeni symboli series vene-
randa, nihil aliud de Spiritu S. in ea, nisi hoc modo re-
periri poterit promulgatum: *et in Sanctum, inquit,* *Spiritu* (reditus). » Ostendit deinde ipsa connumeratione cum Patre et Filio in Nicaeno satis doceri Spiritum Sanctum esse Deum, « quemadmodum postea (docebatur) a sanctis Patribus centum quinquaginta (Concilii II), qui contestati sunt symboli fidem Nicaeni Concilii inviolatam perenniter permanere. Suppleverunt tamen, quasi exponendo eorum sensum; et in Spiritum Sanctum profitentur se eredere, Do-
minus et vivificatorem, ex Patre procedentem, cum Patre et Filio adorandum et conglorificandum. Haec enim et cetera quae sequuntur, in Nicaeni symboli sacro dogmate non habentur. » Nunc ex praemissis infert Paulinus illud, cuius defensionem maxime spectabat, recte nimuriam iam pridem in multis Ecclesiis particularibus fuisse insertam explicitam declarationem processionis *a Patre Filioque*, contra haereticos, qui dixerint Spiritum procedere ex solo Patre. De hoc dogmate Carolus M. ipse, cui Paulinus acta suaee synodi transmisit ac veluti dicavit, nec minus Episcopi et theologi in eius regnum admodum sollicitos se ostenderunt, et quandoque haeresim contrarium, quae a Photio demum confirmata est, adscribentiam etiam orthodoxis orientalibus, qui Spiritum profitebantur procedere *a Patre per Filium*, quae omnia constant luculenter ex libris Carolinis (l. III. c. 3. et 8.), ex libro Alcuini de Processione Spiritus Sancti, ex epistola Hadriani I. ad Carolum, ex iis quae paulo post acta sunt in Concilio Aquisgranensi et Romae a legatis Caroli coram Pontifice Leone III. Alioquin iam inde a Con-
cilio Gentiliae anno 767, in quo legati Constantini Co-

pronimi iconoclastae de hoc dogmate quaestiones excita-
verant, Graecorum fides quod bunc articulum in regnis
Francorum saltem suspecta habebatur.

Progreditur itaque Paulinus ad hoc pro suo scopo caput
praecipuum. « Sed et postmodum propter eos videlicet haer-
eticos, qui *susurrant* (nulla nimis ante Photium clara
prostabant testimonio pro existentia huius haereses), Spi-
ritum Sanctum solius esse Patris et a solo procedere Pa-
tre, *additum est: qui ex Patre Filioque procedit. Et tamen*
non sunt hi sancti Patres culpandi, quasi addidissent
aliquid vel minuissent de fide trecentorum decem et octo
*Patrum, quia non contra eorum sensum diversa sense-
runt, sed inculpatum eorum intellectum sanis moribus*
(i. e. modis) supplere studuerunt. »

Hae non est nisi legitima illatio ex principiis, quae
Paulinus ad hoc ipsum demonstrandum praestruxit, sup-
ponens nimis veritatem ipsius dogmatici symbolo inserti,
de qua consensu universalis constabat. Nihilominus ad com-
plendam demonstrationem pro insertione legitime facta,
quandiu nempe *dogmatice* tantum non vero *ex legibus dis-
ciplinaribus* quaestio spectatur, subdit Paulinus prolixam
probationem ipsius veritatis revelatae, quam depromit *ex
consubstantialitate Patris et Fili, qua unum sunt spiratione*
*non minus quam natura et operatione; ex symbolica insuffla-
tione Fili in Apostolos 10. XX. 22; ex una communis mis-
sione Spiritus Sancti a Patre et Filio; ex eo quod sicut Pa-
tris ita Filii Spiritus in Scripturis praedicatur; ex eo quod*
*nominata in Scripturis processione a Patre necessario intel-
ligitur eadem processio a Filio, sicut baptismus in nomine
Iesu propter consubstantialitatem personarum intelligitur
baptismus in nomine trium personarum. Unde concludit hanc
orationis partem, exclamans: « quam catholice et ss. Patres
in hac fidei stabilitate (de Patre et Filio *consubstantiali*)
solidati, a Patre Sanctum Spiritum procedere sunt pro-
fessi! quam gloriose et illi, qui eum a Patre Filioque pro-
cedere confitentur! » (Mansi XIII. p. 833. sqq.). Adversus
Photianos ipsos his Paulini demonstrationibus simillima
disputavit Ratramnus I. II. c. 2.*

3^a. Posset quispiam fortasse dicere, hac in re Photianos
quoad rei summam non dissentire; neque enim negant posse
a *synodo oecumenica* veritates fidei inseri symbolo. Verum
qui hoc generatim assereret, monstraret se Graecorum dis-
putationes nominativi in primis congregationibus Concilii
Florentini (Ferrariae) non habere perspectas. Illi enim om-
nino contendebant, hunc esse sensum hancque vim decreti
Ephesini, ut ipsi Ecclesiae universalis sive congregatae in
synodo sive extra illam abrogata sit facultas non minus
in symbolo quam in Scriptura sacra quidquam addendi
aut mutandi per modum etiam explicacionis ac sensu quan-
tumvis vero et in divina revelatione comprehenso. Hac ra-
tione in congregationibus tertia, quinta, septima, octava,
nona, duodecima Marcus Ephesius et Bessarion Nicaenus
ceterorum nomine ac consensu disputabant (Mansi T. XXXI.
p. 519. 534. 583. 584. 603. 607. 610. 615. 626. 678. 679.) « Sta-
tutum fuit a Patribus (Ephesini), nulli deinceps patere
licentiam immutandi quoivis modo symbolum Nicaenum,
quod idem est ac dicere Constantinopolitanum... Eam porro
licentiam quaeque ad ea tempora patuerat, *sibi ipsi*
praeccludunt et reliquis omnibus (ταῦτα την ἀδειαν και ἐπι-
των ἀρχιερέων ται και πατρων των ἁλλων). Idque, subdit, facto
ipso Concilium demonstrasse; huius enim prohibitionis causa
vocab *θεοτόκος*; licet per necessarium symbolo non addidisse.
Ita Marcus I. c. p. 534. Eadem repetit Bessarion verbis
etiam expressioribus. « Nosse volumus Reverentiam ve-
stram, a nobis facultatem hanc negari universae Ecclesiae
et synodo etiam oecumenicae... negamus, autem non ipsi a
nobis; sed arbitramur hoc Patrum decretis negatum » (1).
Ibid. p. 610. 626. Quodsi nunc Macarius et ante istum Theophanes
Prokopowicz ex ipsa rei evidentiis et argumentis
catholicorum constricti fateri coguntur, oecumenico Concilio
etiam post decretum Ephesinum fore potestatem dog-
mata revelata inserendi symbolo, hac sua concessione in
primis desiccent doctrina suorum predecessorum in schis-
tis

(1) Ταῦτη γάρ την ἀδειαν ἵνο πατησι *ἀρχιερέωμεν* ἐκκλησίας τε και
συνοδου και σύντη τη σύστασιν... *ἀρχιερέων* δι οὐδὲ ἄρι εἰσιν, ἀλλα
νομίζομεν τούτο τοις ὄροις των πατέρων πεισθεῖσι,

mate, ut ex dictis constat; tum haec confessio velut aliud agendo ab his auctoribus hinc inde injecta repugnat toti reliqua eorum disputandi rationi, quae eadem est iisdemque nixa argumentis ac penes vetustiores illos suos doctores; postremo hac sententia admissa etiam fateantur oportet, Ecclesiam occidentalem ex suis principiis catholicis de valore consensus Ecclesiae et de auctoritate supra, universalis et infallibili Romani Pontificis in definitionibus fidei et morum, iure optimo dogma de processione Spiritus Sancti a Patre *Filioque* in ipso symbolo profiteri. Scio haereticos Photianos hanc auctoritatem tum consensus Ecclesiae catholicae tum capitum Ecclesiae negare; at si res ita habet, iam de sola auctoritate Ecclesiae catholicae eiusque capitum in definitionibus fidei generatim disputatio esse poterit, nulla autem lis de iure, quo professio processionis *a Filio* sit adiecta symbolo. Ius enim definiendi fidei dogmata, et ius definitionis ipsi symbolo inserendi unum idemque esse ipsi met Photiani fateantur necesse est, si sincera est illa Macarii et Theophanis, quam dixi, sententia; quando ergo constirrit de illo priori iure definiendi dogmata, constabit etiam ipsis Photianis de iure dogmata eadem inserendi symbolo. Perspexerunt hunc rerum nexus Graeci in Concilio Florentino, ac propterea viderunt ad demonstrandam illegitimum insertionem articuli quantumvis veri ac definiti, sibi necessariæ esse absurdam illam contentionem, toti Ecclesiae cui ius certe est definiendi dogmata, non tamen fas esse mutandi vel unam vocem in symbolo semel sancto ac prorsus incommutabili.

4^a. Quæstio *dogmatica* de insertione dogmatis in textum symboli, quam incepit excitarunt Photiani et de qua hactenus diximus, omnino distinguenda est, et mirum quantum diversa a quæstione *disciplinari*, licet haec quoque intime nexa sit cum custodia depositi, quibus in rerum adiunctis, qua auctoritate veritatum fidei, de quibus certo constet, insertioni in formulam symboli tolerari, permitti, approbari, iuberi possit vel quandoque etiam debeat.

Hac in re magnum est discrimen inter particulares formulas fidei, quae pro specialibus adiunctis quarundam re-

gionum et Ecclesiæ aliquando ab Episcopis vel singulis vel unius aut plurimæ provinciarum praescribabantur, et inter solemnia symbola quæ ab universa Ecclesia sancta in usum communem velut tesserae fidei recepta sunt. In haec posteriora, de quibus maxime nunc agimus, tum ob specialem venerationem quæ antiquitati christianaæ debetur et semper habita est, tum ob universalitatem quod sunt tesserae totius Ecclesiae, tum ob auctoritatem supremam quæ sancta sunt, commutationes per insertionem veritatum fidei quæ prius in eis explicite non continebantur, induci legitime non possunt nisi eadē supremā auctoritate, cui subsit Ecclesia universa, auctoritate scilicet Romani Pontificis vel oecumenici Concilii saltem annuentis et usum invalescentem iam ratum habentis (cf. S. Th. 1. q. 36. a. 2. ad 2.). Attamen huius iuris transgressio per se, nisi forte ipsa negaret ecclesiastica auctoritas, non erit error dogmaticus (at somniant schismatici), sed violatio disciplinae, eaque magis aut minus gravis, prout vel instantum implicitum in generali disciplina hierarchica vel lex expressa obstiterit. Imo suprema auctoritate Romani Pontificis licet nec approbante nec expresse permittente attamen scienter ac tacite *connivente* potuit evadere, et in pluribus Ecclesiæ a VII ad IX saeculum videtur evasisse consuetudo insertionis quadamtenus legitima.

Quanta vero cautione in ipsa, de qua agitur, additione particulae *Filioque* in symbolo Constantinopolitano processum sit, historia demonstrat. Primum saeculo VI explicita illa professio inserta est in Hispania et in Gallia Narbonensi (supra p. 512); inde propagata in regnum Francorum, in Germaniam, Illyricum etc. At Pontifices Romani fidem quidem hanc constanter docebant; additionem vero in ipso symbolo Constantinopolitano licet non disserre improbarent, neque tamen admittebant in Ecclesia Romana. Habito anno 809 Aquisgrani Concilio occasione turbarum, quæ contra professionem processionis ex *Filio* insertam in symbolum excitatae erant a monacho Hierosolymitano (supra p. 574. nota), Carolus M. ad impetrandam sanctionem additionis legatos misit ad Pontificem Leonem III. At vero Leo

hunc articulm in ipsa professione fidei eadem occasione missa. « ad omnes Ecclesias orientales, » et coram legatis Caroli utique asseruit et confirmavit (1); sed additionem in solemnri et antiquitus sancto symbolo noluit approbare (2), imo *suasit* ut consuetudo inducta penes Francos paulatim corrigeretur, quantum fieri posset absque dispendio verae doctrinae (3). Postquam autem additio huius explicatio-nis in symbolo per totum occidentem fere iam universalis evaserat, similque inde a Photio post medium saeculum IX contradicatio schismaticorum contra ipsum dogma necessitatem vel certe opportunitatem illius explicitae professio-nis adduxerat, Pontifices Romani facto ipso eam ratam

(1) Cum legati recitassent testimonia ad probandam processionem Spiritus Sancti ex Patre et Filio, Pontifex respondit: « ita sentio, ita teneo cum his auctoribus et s. Scripturae auctoritatibus. Si quis aliter de hac re sentire vel docere voluerit, defende; et nisi conversus fuerit et secundum hunc sensum tenere voluerit, contraria sententiam penitus abicio... Quisquis ad hoc sensu subtiliore pertingere potest, et id scire aut ita sciens credere noluerit, salvis esse non poterit » Hard. IV. p. 969. seq. Mansi XIV. p. 18. sqq.

(2) Cum ex commemorata response inferrent legati: « si ergo ita est, immo quia ita est, quod non credere non licet; et non tacendo docere licet, cur non licet cantare vel cantando docere? » repositus Leo: « licet inquam, licet docendo cantare, et cantando docere; sed *illicie in prohibitis noscribendo nec cantando licet inserere* » I. c. Appellavit ibidem Pontifex ad decretem veterum Conciliorum, quae in symbolo « quidquam inserere prohibuerunt », adeoque certe illud decretum ita intellexit, ut supra explicimus, quod non solum corruptio per falsam doctrinam sed etiam insertio doctrinae verae ac revelatae sit prohibita, nisi fiat auctoritate pari, qua symbolum sanctum est, videlicet auctoritate suprema Pontificis vel Concilii oecumenici, qua ipse Leo tunc uti noluit. Est nimur, ut diximus, haec res disciplinae sed disciplinae pertinentis ad universam Ecclesiam, et ideo non nisi suprema ac universalis auctoritate moderandae.

(3) « Si priusquam ita cantaretur, interrogatus essem; ne insereretur, utique respondisse. At nunc, quod tamen non affirmando sed vobissem pariter tractando dico, quantum menti occurrit, ita mihi videtur posse utrumque fieri: ut paulatim in palatio, quia in nostra sancta Ecclesia non cantatur, cantandi consuetudo eiusdem symboli intermittatur... Si dimittatur a vobis, dimittetur ab omnibus; et ita fortasse... utrumque fieri possit, ut quod iam nunc a quibusque prinsescentibus recte creditur, credatur, et tamen illicita cantandi consuetudo sine cuiusque fidei laesione tollatur » ibid.

haluerunt et in Romana atque in universa Ecclesia latina adoptarunt ac supra auctoritate sanciverunt. Quod quia non solemnri aliquo decreto sed usu ipso factum est, de tempore quo primum usus cooperit esse universalis, non liquido constat variantibus eruditorum sententiis inter medium saeculum IX. et saec. XI. a Nicolao I. ad Benedictum VIII. Vide Lequien Damasc. I. n. 28. (qui ultra adhuc ad aliquem Benedicti VIII. successorem usque ad Leonem IX. ex rationibus non valde probabilibus moram protrahit); de Rubeis ad vitam Georgii Cyprii dissert. dogm. II. c. 4. n. 5. p. 190. sqq.; c. 5.; Em. Hergenroether in suo Photio T. I. p. 705. sqq.